

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

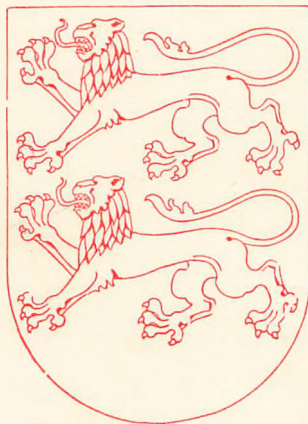
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

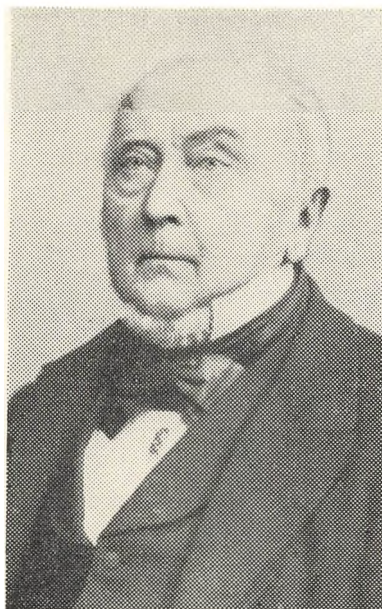
- Povl Kamp Schiøth*: H. P. Hansen Grünfeld
Cornelius Schmidt: Fattigvæsenet i Døstrup ned gennem tiden
Jes Christensen: Landvejens monarker
Olav Christensen: Landrådsregimente i Sønderjylland

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Lærer Chr. Stenz adresse er: Sandved 5, Åbenrå.

H. P. Hansen Grünfeld

Regnebogsforfatter og domskolelærer

Af Poul Kamp Schiøth

Hvis man længere nord på i landet vil fastslå, at en eller anden ting efter almindelige menneskelige erfaringer er sådan eller sådan, siger man ofte, at „således plejer det i hvert fald at være efter Søren Matthisens regnebog“, idet man dermed ønsker at understrege, at det er bombesikkert og bestemt.

Hvem denne Søren Matthisen og hans ofte citerede regnebog er, kan i og for sig være uden interesse her i disse egne, hvor man næppe kender hans eksistens, selv om han blev stamfader til kejser Wilhelm den Andens gemalinde Auguste Victoria, som var en datter af hertugen af Augustenborg. Men man har her en talemåde, der nøje dækker den kongerigske, blot er navnet på regnebogsforfatteren et andet, idet man hernede nemlig siger „efter Grünfelds regnebog“.

Om hvem han var, er der endnu mange af de ældre årgange, som husker, og især er hans navn mindet med agtelse og ærbødighed på Kegnæs, hvorfra han stammer og hvis lærdeste og dygtigste søn, han blev.

Navnet Grünfeld er en fortyskning af Kegnæs-stednavnet Grønmark, og med dette gik det således til:

I slutningen af 1700'erne fik degnen på Kegnæs en ny hjælpelærer, en ung bondeknøs, Peter Jørgensen, fra Maibøl på Als. Han blev gift med degnedatteren, og en datter i dette ægteskab giftede sig med en skibskaptajn fra halvøen, som ved århundredets begyndelse havde taget sin styrmandseksamen i København. Under opholdet her skiftede han, som det hedder i en levnedsskildring af sønnen, den senere regnebogsforfatter og

domskolelærer, af praktiske grunde sit navn fra Matthias Hansen til Matthias Grünfeld.

Matthias havde oplevet meget under sine langfarter til søs, hvor han endog sejlede en overgang med en af den tids mest berygtede og grusomme skibskaptajner, flensborgeren kaptajn Holst, som blev myrdet af sit mandskab, der havde gjort mytteri. Kaptajnens lig blev smidt overbord, og samme vej gik hans søn, der var skibets overstyrmand. De oprørske matroser blev senere som tak for udåden transporterede fra England til Flensborg, hvor de syd for byen ved vejen til Slesvig blev henrettet.

Men alt dette skete dog først, efter at Matthias Grünfeld havde forladt ulykkessejleren.

Under fastlandsspærringen 1806–12 under Napoleons-krigene lå Grünfelds skib interneret i Palermo, men han fik hjemve og gik på sine ben den hele vej fra Sicilien til Kegnes på godt ni uger. Efter hjemkomsten var det så, han giftede sig med degnens datterdatter.

Parret fik halvdelen af faderens ejendom og byggede 1813 et hus, der senere blev til Grønmarks kro.

Her fødtes den 6. september samme år sønnen Hans Peter Hansen Grünfeld, regnebogsforfatteren, der her er tale om.

I sine egne optegnelser om sit liv, bl. a. i Sønderbys degnekronik, hvortil han i 1891 i sin høje alderdom af den daværende degn Schmidt fik tilladelse til at gøre en tilføjelse, nævner han intet om årsagen, men allerede som 3-årig blev han sendt i huset hos sine bedsteforældre, degnens, og hos dem fik han sin første opdragelse og skolegang, hvor under han viste flid, lærelyst og gode evner. Senere kom han et år i skole i Flensborg for at lære tysk med så godt resultat, at han kun 13 år gammel kunne oversætte fra dansk den af degn Jessen i Adsbøl skrevne bog „Børnespejlet“.

Et stykke tid var han derefter indtil konfirmationen „hjælpe lærer“ i Sønderby skole. Under sin visitats her i 1828 blev etatsråd Manthey, Sønderborg, opmærksom på den kvikke dreng, og hos ham fik Grünfeld så plads efter konfirmationen som skriver på Den kgl. Amtsstue og Toldkammeret i Sønderborg. Han tilbragte her seks gode og lykkelige år, indtil han i 1835 kom på seminariet i Tønder. Han fik sin lærereksamen med en god karakter og virkede derpå i seks år som lærer i Frørup, Slesvig, Heilighafen og Sønderborg, det sidste sted ved Wilhelmineskolen, den nuværende Sct. Jørgensskole, hvor han blev fire år, indtil han 1844 af Christian den Ottende blev kaldet til lærer ved Den kgl. domskole i Slesvig by.

Her skal ikke nærmere omtales hans trængsler især under oprøret i 1848 og krigsbegivenhederne i 1864, hvor han gennemgik meget på grund af sin danskhed. Han undgik dog efter 1864 at blive afskediget og udvist, og han fortsatte sin lærergerning uhindret indtil 1879, da han på grund af sygdom bad om og fik sin afsked.

Ved siden af lærergerningen udfoldede Grünfeld en meget omfattende virksomhed som foredragsholder, særlig i Slesvig Borgerforening, der 1882 udnævnte ham til æresmedlem, men også i Flensborg, Sønderborg, Aabenraa, Kegnæs og mange andre Steder i Sønderjylland, og hans emner var mange og spændte lige fra fysik og kemi over astronomi, geografi, opfindelser og nordpols-ekspeditioner til spiritisme og ældre og nyere historie.

En særlig omtale af Grünfelds arbejde fortjener hans pendulforsøg efter den franske astronom Foucaults system, et forsøg, som han udførte over hundrede gange, bl. a. i Slesvig domkirke, St. Mariekirken i Sønderborg, Kegnæs kirke og flere andre steder, ofte for store forsamlinger.

Forsøget, der på en simpel måde viser, at jorden drejer sig en gang omkring sin egen akse i løbet af et døgn, foretages ved, at man hænger en tung kugle op i en meget lang, tynd snor, f. eks. fra et kirketårns spir og næsten til jorden. Under kuglen er anbragt en fin metalspids, som lige netop kan berøre et melpulver, der er blevet strøet på jorden under kuglen.

Denne bindes med et stykke sejl garn fast til væggen, så den er i fuldkommen ro, og først så brændes tråden over, og pendulet kan begynde at svinge. I løbet af 24 timer vil spidsen under kuglen da tegne en stjerne i melet – pendulet har nemlig ifølge inertiens lov bevaret sin svingningsretning uforandret, mens hver linje på jorden – meridianen på ækvator dog undtaget – forandrer retning på grund af jordrotationen.

Remedierne til dette morsomme forsøg testamenterede Grünfeld til Kegnæs kirke og menighed med bøn til læreren der og hans efterfølgere, om de vil være beredte til efter ønske fra medlemmer af menigheden eller iverjagt hvem som helst, at udføre eksperimentet.

Imidlertid er forsøget vist aldrig senere blevet udført – ingen tvivler jo længere på rigtigheden af Kopernikus og Galileis påstande om, at jorden drejer sig – men hvad værre er, Grünfelds pendul m. m., som han var så stolt af, er fuldkommen og spurløst forsvundet, vistnok ved skolens ombygning for en del år siden.

Det er dog ikke på grund af dette med nutidens øjne sete snurrepiberi, Grünfelds navn endnu erindres med ærbødighed. Sin utvivlsomt største betydning fik han som regnebogsforfatter.

De tre første kom i 1853. Det var „Regnebog for Elementærskolen“ og „Regnebog for Folkeskolens Mellem- og Overklasse“, 1. og 2. del. De udkom både på dansk og tysk i store oplag og blev meget benyttede både her og i Tyskland. Senere kom „Elementær kursus i Arithmetik“ og „En samling metodisk ordnede opgaver til benyttelse ved undervisning i Arithmetik“. Også en lærebog i geografi er han forfatter til, og alle var enige om bøgernes fortræffelighed og velegnethed til deres brug i den praktiske undervisning.

Grünfeld døde i 1893, 80 år gammel, og han blev begravet i Slesvig, hvor han i så mange år havde virket.

To år forinden besøgte han for sidste gang Kegnæs, som han altid havde elsket og følt sig draget til og ofte havde gæstet. Ved denne sidste lejlighed var der provstevisitats, og den højtagtede domskolelærer deltog i den efterfølgende middag i præstegården. Her var det, at provst Reuter tog ordet og talte for Grünfeld, hvem han betegnede som „det lærdeste og dygtigste menneske, der var udgået fra Kegnæs“.

Skønt det nu er mere end to menneskealdre siden, denne karakteristik blev givet af den fattige skipsperen, der blev en kendt og agtet pædagog, har den dog stadig sin gyldighed. Ingen af hans sognebørn, hverken før eller siden, blev tilnærmelsesvis så kendt uden for den snævrere hjemstavn.

Fattigvæsenet i Døstrup ned gennem tiden

Af Cornelius Schmidt

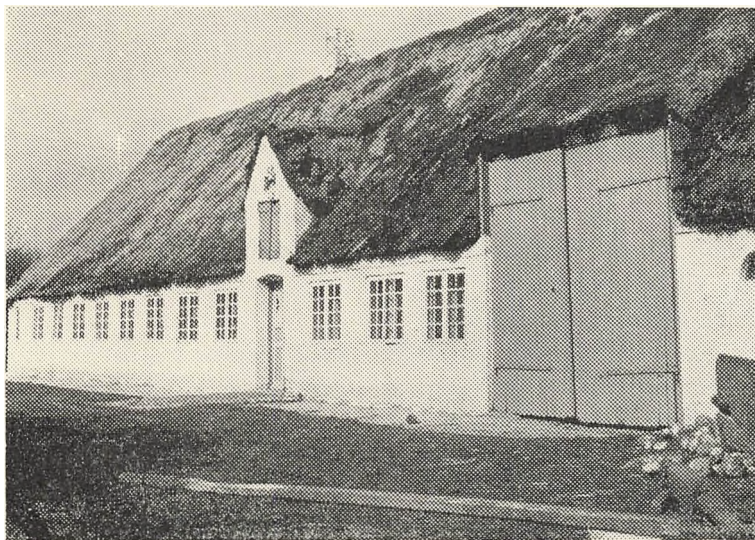
I 1708 udstedte Frederik IV en forordning, der påbød indførelse af en offentlig forsørgelse af de fattige. Sognepræst Nissenius Wedel fik allerede i året 1709 et arbejde i gang med anstalter til de fattiges forsørgelse, og en af hans efterfølgere skriver om ham, „at han var den første præst, der fik det i stand, at sognet selv føder sine fattige“.

Ordnningen varede dog ikke længe, da sognene i herredet ikke kunne enes. Omkring midten af 1720erne blev det en trang tid, og tiggernes antal steg i uhyggelig grad. Fra mikkelsdag 1726 træder der så en ny ordning i kraft i Døstrup sogn. Denne ordning gik ud på, at sognets fattige blev „opskrevne“, og der tillagdes dem almisser efter deres trang. Dette skete på den måde, at det bestemtes, hvem der skulle yde det fornødne til hver sin trængende.

Øverst på denne liste stod en enke med flere børn, der af ni bønder skulle modtage 16 skp. mel, 3¹/₂ skp. malt og 3/4 skp. gryn. Desuden blev der ydet rede penge af „de fattiges bøsse“, ligesom der blev sørget for husly til de såkaldte husarme. I 1728 blev der bygget nogle fag til den i 1693 opførte skole, og her blev der plads til 4 enlige enker eller piger. Foruden det allerede nævnte blev der ydet brændsel til de, der trængte.

I begyndelsen af det forrige århundrede var der stor fattigdom på landet. For den, der skulle tjene til livets ophold som daglejere, var arbejdsmulighederne få, for bønderne havde også trange kår og hjalp sig så vidt muligt ved egne børn. Nogle bønder måtte også give op og gå fra gården,

og derved forøgedes de trængendes flok. Trods det, at betleriet var strafbart, blev betlernes flok større og større. Vankundskaben og drikkeri forværede forholdene, boligforholdene var så dårlige, at hele familier med børn lejedes ind i et enkelt værelse. Omkring 1820 var der ca. 60 personer i Døstrup sogn, der fik fattighjælp, og det vil sige, at omtrent hver 14. indbygger var trængende.

Døstrup fattiggård.

Hjælpen, der blev ydet, bestod for størstedelen i naturalier, f. eks. rug til brød, malt til øl. Ud over penge til husleje blev der ydet så lidt kontant hjælp som muligt, idet erfaringen havde vist, at en sådan hjælp ofte blev omsat i brændevin. Omkring 1820 medgik der for Døstrup sogn 44 tdr. 3 skp. rug, 11 tdr. 3 skp. malt og 484 Rbd.

Da denne byrde var stadig stigende og bondens kår endnu ikke havde bedret sig væsentligt, virkede denne hjælp trykkende på hartkornsejerne, der var ene om at yde den.

For at bøde på disse forhold kom formanden for fattigforstanderskabet, den energiske sognepræst, pastor Gabriel Koch, med et forslag om oprettelse af et fattighus for Døstrup sogn. Dette forslag fremlagde sognepræsten i skolestuen i Døstrup for fattigforstanderskabet og de i sognet bosatte mænd. Forslaget gik ud på, at der skulle erhverves et areal så stort, så der kunne holdes 3–4 køer og avles en del af de naturalier, der ville medgå til almisselemmernes underhold.

Huset, der skulle bygges, skønnedes at skulle være 13 fag stort foruden stald, når der skulle kunne optages indtil 30 beboere. Almisselemmerne

skulle nyde alle fornødenheder såsom husly, varme, klæder, vask og tarvelig, men tilstrækkelig føde. De skulle også holdes til at forrette et passende arbejde som at karte, spinde, kniple, sy, strikke, flette kurve og stråmætter o. s. v. Ligeledes skulle de deltage i husgerningen og så vidt kræfterne slog til, hjælpe i haven og gå i marken. Forslaget blev vedtaget og i 1826 byggedes 13 fag hus plus stald på en mark øst for Døstrup under Vinum ejerlav. Arealet svarede til en otting og var købt af godsejer Holst, Trøjborg, for 533 rbd. 32 m. sølv. Byggeomkostningerne beløb sig til 829 rbd. 80 m., og til anskaffelse af det fornødne inventar medgik 107 rbd. 64 m. – i alt 1540 rbd. 80 m.

Den 4. oktober 1826 blev anstalten taget i brug. Almisselemmerne blev af medhjælperne flyttet fra de forskellige byer i sognet, hvor de havde været indlejet, til fattighuset. Det første år blev der optaget 30 personer, deraf 17 børn under 11 år. Pladsen har været ringe, når der i det 13 fags hus skulle være 30 personer og desforuden skulle der være køkken og opholdsstue til opsynsmanden. I årene 1834 og 1835 har der endog været optaget 56 personer i fattighuset.

Huset blev administreret af fattigkommissionen og en bestyrer (formanden for fattigkommissionen), og fire medhjælpere forestod den daglige drift. Der blev ansat en opsynsmand, hvis kone skulle forestå madlavningen. Denne stilling har ikke været meget eftertragtet. Den første, der blev ansat, var en underofficer, der på grund af drukkenskab var afskediget fra hæren. Indtil 1882 har der været 5 forskellige opsynsmænd. Efter den tid blev fattighuset bortforpagtet, idet der var indtrådt en stor bedring i de økonomiske forhold.

For at opretholde nogenlunde orden var der strenge regler, som alumnene havde at overholde. Bl. a. måtte ingen forlade huset uden opsynsmandens tilladelse. Overtrædelser af reglementet straffedes på forskellige måder, såsom ved tab af et måltid mad, udgangsforbud én eller flere søndage. Bortgang i flere dage, eller opsætsighed mod opsynsmanden kunne straffes med indsættelse i et kammer, der var indrettet som arrest, og indsættelsen kunne være op til 14 dage.

Forplejningen foregik efter bestemte regler, spisesedlen var som følger:

Søndag og torsdag: Kål med sul til eller kødsuppe med kød.

Mandag og fredag: Grød.

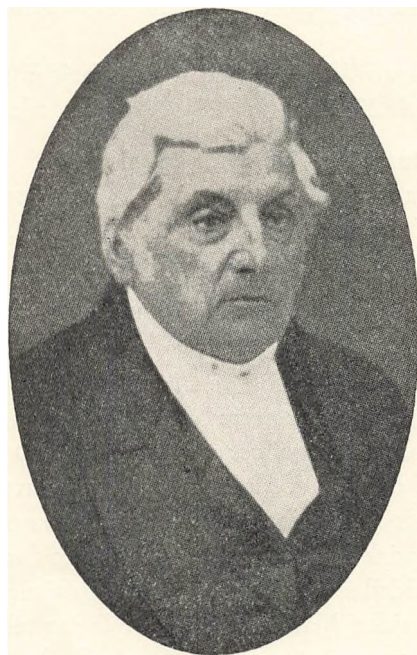
Tirsdag: Øllebrød – kartofler og meldyppelse.

Onsdag og lørdag: Vælling – kartofler og meldyppelse.

Morgen og aften varmt øl eller mælk med brød i, desuden hver anden dag et halvt stykke tørt kage og hveranden dag et halvt stykke brød med svinefedt på til davren.

Når der var rigelig med smør, blev der givet et halvt stykke brød med smør hver anden dag.

Den ugentlige tildeling skete ved bestyreren eller en af medhjælperne. „Til tvende måltider til 32 personer, børn deriblandt, er følgende kvantum kød og flæsk passende: Kød af lagen, uden flæsk 20 pund, kjød tørret, uden flæsk 17 pund, kjød og flæsk begge af lagen 12 pund kjød + $6\frac{1}{4}$ pund flæsk, kjød og flæsk begge tørrede 10 pund kjød og $3\frac{3}{4}$ pund flæsk.

Gabriel Koch.

Til en gang grød til 32 personer, boghvedegryn 3 kander, byggryn 3 kander, til vælling det halve.“

Der førtes nøjagtigt regnskab over forbruget for hver uge. Kødet og flæsken blev for det meste opbevaret i præstegården for en uge ad gangen. Brødet blev naturligvis bagt i huset i et dertil indrettet ovnhus. Det skulle altid bages så tidligt, så det kunne ligge i 4–6 dage, før det blev spist. Der blev bagt af 10 skæpper rug hver gang ved en belægning på 30 lemmer, og der bagtes en gang ugentlig. Ligeledes bryggedes der øl en gang ugentlig af $1\frac{1}{2}$ skæppe malt.

Tanken ved oprettelsen af fattighuset var, at det skulle være et fattig- og arbejdshus, så almissemønstrene ved et passende arbejde kunne tjene noget til støtte for økonomien. Mændene, der alle var ældre folk med ringe arbejdsdevne, beskæftigedes i haven og ved lidt tørvegrovning. Dog var der også indrettet en rebslagerbane, hvor de snoede reb. Kvinderne, der for en

stor del var yngre – i 30 og 40 års alderen, måtte kniple, spinde og strikke. Der blev strikket strømper til eget forbrug, der blev således den første år strikket 60 par. Året efter blev der strikket 36 par og spundet 11½ pund hør, 6 lispund og 11 pund blå, 9 lispund 9½ pund uld og 32 lispund 3 pund hamp. Af hampen, der blev købt, snoedes reb, der blev solgt. Hør, blå og uld blev indleveret af sognets beboere til bearbejdning.

Børnene måtte også hjælpe til. Drengene lærte at strikke og pigerne at kniple.

At forsørgelsen blev billiggjort ved disse arbejder ses af regnskaberne. Regnskabet for okt. 1827 til okt. 1828 ser således ud:

Lemmernes forsørgelse	443 rbd. 48 m.	
heraf fragår hvad lem-		42 td. rug og
mernes arbejde i samme		11 td. 4 skp. malt
tid har indbragt	281 rbd. 32 m.	
	<hr/>	
	162 rbd. 16 m.	

Af de 443 rbd. 40 m. er endda de 206 rbd. 37 m. medgået til skatter, renter og lønninger. Der var i dette år 33 personer i stiftelsen, deraf 15 børn under 11 år, så udgiften pr. person blev 5 rdl., 10 sk. rug og 2¾ malt.

Om virkningen af denne nyordning af fattigvæsenet i Døstrup sogn afgav pastor Koch en indberetning til Ribe stift og kanceliet i København.

„Den økonomiske virkning har været fordelagtig for sognets fattigkasse. Otte personer, som hidtil stadig havde nydt fattighjælp, foretrak at ernære sig selv og har også siden klaret sig uden understøttelse. Indtil stiftelsens oprettelse var sognet oversvømmet med tiggere, der kostede sognets beboere ca. 700 rbd. årligt. Men da sognets fattige ikke længere strøjer om i fremmede sogne, er sognets beboere blevne enige om at rette sig efter politiets gavnlige foranstaltninger imod betleriet, man ser aldrig nogen betler her. De fattige selv befinder sig i fysisk henseende langt bedre. Den almisse, der før blev dem tildelt, blev for det meste brugt på en forkert måde, ofte til berusende drikke. De levede nogen tid herlig på deres vis, men til en anden udsultet og i almindelighed på en sundhedsforstyrrende måde. Nu nyder de huslig varme, de fornødne klæder, medicin i sygdomstilfælde og fuld forplejning. Angående de fattiges børn, der før så og lærte de laster, der gik i svang i hjemmene, men som nu, under fattigvæsenets daglige tilsyn, bliver opdragte til orden, renlighed og passende sysselsættelse, håbedes, at de ville blive nyttige medlemmer af samfundet.“

Om vinteren måtte børnene lære håndarbejde, drengene strikning, pigerne at kniple. Om sommeren blev de fra 10 års alderen bortlejede til omegnens bønder. Børnene forblev under kommissionens formynderskab indtil 1½ år efter deres konfirmation, da ingen fornuftige forældre ville

lade deres børn skøtte sig selv straks efter konfirmationen, var begrundelsen.

Lønnen var lille. Omkring 1830 fik mænd fra 5 til 10 rdl. for et år, børn fra 7–12 mark for sommeren og dertil et par træsko. Først henimod 1850 steg lønnen. En dreng i 11 års alderen fik da 18 m. i sommerløn, og en konfirmeret pige 12 rdl. for et år.

Når en af sognets beboere kom i trang, men ejede et hus eller andet af værdi, overtog fattiggassen huset, og bohavet blev registreret, så vedkommende ikke selv kunne disponere over det. Ville en af fattighusets beboere, eller en mand have kone og børn ud af huset for at klare sig selv, forlangtes der garanti for, at der ikke efter kort tids forløb blev behov for, at de vendte tilbage.

Efter nutidens humanitære og sociale begreber ville en sådan forsørgelse være aldeles utilstrækkelig og utænkelig, men under datidens forhold har denne nyordning af fattigforsørgelsen uden tvivl været et fremskridt. Oprettelse af lignende anstalter i nabosognene i de følgende år beviser også, at den nye metode har fundet anerkendelse. Fra øvrighedens side blev også vist interesse. I den gamle protokol skriver provst Koch under den 28/6 1828:

„D. d. ankom hertil stiftamtmanden herr kammerherre Carstenskjold for at bese fattighuset og gøre sig bekendt med den der anvendte forsørgelsesmetode, han fandt alt til megen tilfredshed.

Under den 3. juli mødte jeg tilligemed herredsfogden i fattighuset for at modtage hr. stiftamtmanden, som da igen indfandt sig der med herr etatsråd og kancelideputeret Lange fra København for at fremvise fattighuset m. m. Etatsråd Lange ytrede ønske om at få en indstilling til kanceliet om stiftelsens økonomiske og moralske følger.“

Landevejens monarker

Et socialproblem i vore slesvigske amter omkring 1900

Af Jes Christensen, Flensborg

Den nulevende ældre generation vil mindes en gruppe mennesker, som ikke mere følte sig knyttet til det borgerlige samfund, levede sit liv på landevejen og i særlig grad var hengivet til brændevinen. På hjemegnen kaldte vi dem monarker. De var jo desværre ingen pryd for vore landeveje og byer, men vi bør ikke glemme, at vi skylder dem tak for udførelsen af store offentlige arbejder, såsom dige- og jernbaneanlæg, mergelgravning

o. a. Jeg tror næppe, at de mænd, som skrev sådanne offentlige arbejders historie har tænkt på at mindes dem med et takkeord, som udførte disse.

Selv var monarkerne af forskellige grunde tavse, de betragtede sig som outsiders og stående udenfor det borgerlige samfund. De havde forskrevet sig landevejen og endte deres usle liv ved vejen, eller hvis de var heldige, i et herberge.

Monarkernes historie er afsluttet med begyndelsen af den første verdenskrig 1914, og derfor er det forståeligt, at teater, film og den litterære verden på begge sider af grænsen har beskæftiget sig med dette problem.

Da amtets småbaner blev anlagt 1899–1911 var der rigelig lejlighed for os drenge at lære monarkerne at kende ved arbejde og i fritid, og denne viden suppleredes gennem mit senere arbejde i en af amtets kommuner.

De fleste monarker, som dengang befolkede vore landeveje, var tysktalende og gik sjældent over grænsen. Børsterne, deres kolleger mod nord, gik sædvanlig også kun til de rødhvide grænsepæle.

Med bygningen af jernbanen fra Kiel til Altona 1844, som var den første indenfor rigets daværende grænse og kaldtes Christian den Ottendes Nordøstersøjernbane, dukker monarkerne op, er så knyttet til alle jernbaneanlæg og slutter af med banen Padborg–Sønderborg. Men særlig er det deres arbejde ved anlæggelse af amtets småbaner fra 1899–1911 og deres vandring på amtets veje, som frister mig til at skrive om dem.

På strækningen Haderslev–Vojens var dæmningen ved Hytkær i Pamhuleskov vel nok det største jordarbejde. Da arbejdet her var langvarigt, blev der bygget barakker, hvor monarkerne kunne sove, spise og solde de penge op, som tyngede deres pengepung.

Entrepreneurfirmaet, som overtog arbejdet, havde en fast stab af teknikere og formænd. Først og fremmest gjaldt det nu om at lede strømmen af disse landevejsriddere til dette sted. Ingen ved, hvordan det skete. Men dag for dag rykkede de ind på arbejdspladsen, hvor „Schachtmeisteren“, som formanden kaldtes, tog imod. Ret hurtigt var et hold samlet, og det møjsomme slid begyndte. Formanden var en stor, stærk og ofte brutal fyr, der forstod at skabe sig respekt. Da de kun arbejdede med skovl og spade, sled det på kræfterne. Det at læsse en tipvogn, ofte under sporhøjde, var ikke legeværk. Når vognene var fyldt, satte de sig i bevægelse mod engen. De to, som læssede vognen, sprang op på understellet og regulerede farten med en bremsestang. Således gik det nu op ned i fulde 10 timer. Timelønnen var 40 p. Når et hold arbejdede længere tid sammen, holdt de også på kammeratskab. For en syg kammerat var de villige til at ofre en ugeløn. Ved arbejdet delte de med hinanden indtil den sidste dråbe. Den enkeltes familienavn interesserede dem ikke, enhver fik et navn, som svarede til hans egenskaber.

Ved arbejdet var tilskuere ikke ønsket. Men halede man en flaske bræn-

devin op af lommen, var situationen straks en anden, og så tillod de også, at man tog et billede. I øvrigt ville de være sig selv, og deres omgangssprog svarede til deres ydre.

Om aftenen samledes de fleste til soldegilde. De værste dage var i så henseende lørdag og søndag aften. Da gik bølgerne højt, og lystigheden

En af de gamle monarker.

artede ofte ud i voldsomme slagsmål med stole og bordben som våben. Først når pikkelhuen af gendarmen fra Marstrup viste sig i døren, faldt gemytterne til ro. Efter sådanne håndgribelige diskussioner lå der just ikke et lyserødt skær over mandag morgen. Men hvad kunne der ske dem? Blev de afskediget ved Ustrup, gik de til Høgelund, hvor de straks fik arbejde. Nu må der dog indrømmes, at ikke alle følte sig tiltrukket af denne form for forlystelse. Enkelte monarker boede ikke i barakken, men gravede sig huler ind i skrænten af skoven nærmere Ustrup. Disse hytter var tildels pæne og rigtig hyggelig indrettet. Den gamle monark, som billedet viser, var en rolig mand, som ville spare penge sammen. Hvis han blot måtte få lidt læsestof, måtte vi gerne tage et billede. Men han var en undtagelse og ikke særlig yndet af de andre.

Arbejdere fra hjemegnen fandtes næsten aldrig blandt monarkerne. Landbruget kunne bruge alle til rådighed stående folk. Skete det dog, at en meldte sig, måske for at tjene større penge, blev han sat på prøve. Viste det sig, at han kom blot for at tjene penge og hans tørst ikke svarede til

holdets, blev han ikke gammel ved holdet, men forsvandt ret hurtigt igen, han blev ikke deres kammerat.

Monarkerne havde uro i blodet, gik dem noget imod, så ud på landevejen igen. Og nu har vi billedet, som vi endnu ser det i tanker: mænd i laset klædning og dårlige sko, et ansigt med betænkelig rødme, i den indre lomme den fyldte lommelærke og en hasselkæp som vandringsstav.

Egnens befolkning var ikke særlig venlig stemt imod dem, og dog kan siges, at der i almindelighed ikke var skabt ondt i dem. Ofte kom de om aftenen til mig og bad om husly, og nøjsomme som de var, tog de til takke med høløftet, eller også blev de henvist til landevejskroen, som ikke måtte afvise dem, men var forpligtet til at stille et sovekammer til rådighed. Stor ophidselse opstod i hundeverdenen, når monarkerne viste sig i den første gård i byen. Det var som om hundene ikke kunne indse eksistensberettigelsen af mennesker med en sådan højtravende titel. Derfor havde de en vis respekt for hundene og forsvandt hurtigst, når en stor hund hilste på dem. Så gik de glip af den tallerken suppe, som ellers på hjemegnen var dem sikker.

Sommeren var for dem den dejlige tid, da kunne det ske, at de sad ved vejgrøften og på en ironisk måde kunne glæde sig over bøndernes slid. Det var yderst sjældent, at de ville tage et nap med i roemarken.

Det var ikke let at få dem til at fortælle noget om deres liv, men med lidt snilde kunne det ske. På deres vandring fulgte de en fast rejseplan, østkysten ned til grænsen og sydpå langs vestkysten. Nytårsdag traf de sammen på markedspladsen i Heide, hvor vist fremtidige arbejdsmuligheder blev drøftet.

Monarkerne rekruterede sig vel mest af den fattigste del af befolkningen, men der kom også fra bedre stillede samfundslag, ja, der fandtes blandt dem også mænd, som i deres barndom havde lært græsk og latin, men var bukket under i livets malmstrøm. Datiden var afskrevet og ikke genstand for diskussion.

Men efter sommer kom vinter, og da holdt døden høst i deres rækker, da skete det, at de udåndede deres usle liv ved den endeløse vej, som de selv havde valgt. Hvad der så var at gøre, var kommuneformstanderens sag.

Men det sidste var dog en undtagelse, henimod jul kastede de anker i svendeherbergerne. De kaldtes dengang „Herberge zur Heimat“. Det første opstod i Flensborg 1869, andre byer fulgte. Haderslev fik sit herberge 1887, beliggende i Slotsgade. Prisen for overnatning var 15 penning, men hvis dagsindtægten ikke tillod den udgift, kunne de få en briks for 5.

Det manglede ikke på forsøg for at bringe disse monarker på ret køl igen. Således hentede en mig bekendt præst i halvfemserne henimod jul i et herberge fem monarker, en gammel, som både havde lært græsk og latin, kom senere på et hjem, en anden lærte mejerifaget og fik stilling på et

mejeri, men de andre tre tog vandringsstaven, da de hørte de første lærker; udlængselen blev for stærk, landevejen tog dem igen.

Monarkernes tid er forbi, og ingen banker mere på vor dør. De havde deres højsæson omkring århundredskiftet og op til 1914. De store offentlige arbejder standsedes ved krigens udbrud, men værre var det med levnedsmiddellrationeringen og stigende priser på sprit til den menneskelige motor. En flaske brændevin kostede dengang 40 til 50 penning, men steg med krigens begyndelse så voldsom, at monarkernes penningindtægter ikke kunne klare den. De måtte give op og blev offer af den politiske udvikling, og de forsvandt i det øjeblik fra landevejen, hvor motoriseringen indvarslede en ny tid.

Landrådsregimente i Sønderjylland

Af Olav Christensen

I 1911 rettede H. P. Hanssen et skarpt angreb mod landrådsregimentet, men blev imødegået af landråd Gottfried von Dryander i Haderslev, der hævdede, at et sådant regimente ikke fandtes i Prøjsen og langt mindre i Nordslesvig.

Dryander var i efteråret 1908 blevet landråd Becherers efterfølger, denne havde ved en afskedsfest, der holdtes af kredsagen til hans ære, udtalt, at han var kommet til Haderslev som en varm og begejstret tilhænger af overpræsident von Köllers politik og fast bestemt på at omsætte dens grundsætninger i handlinger, han var stadig overbevist om, at den politik, von Köller havde ført, var den rigtige, men nu var alt blevet anderledes, og han passede ikke mere til de herværende forhold.

Dryander var godt kendt med forholdene, han havde været regerings-assessor i Haderslev og konstitueret landråd i Åbenrå, hvor han gentagne gange over for ansatte tyske borgere havde givet udtryk for, at han var tilhænger af den politik, som overpræsident von Bülow havde proklameret i 1907, og som skrinlagde Köller-politikken. Dryander syntes derfor vel-skikket til at gennemføre denne politik, men da det antydedes fra dansk side, vakte det uro i altsyske kredse, hvorfor han erklærede, at han var „Becherers elev“. H. P. Hanssen karakteriserede denne udtalelse som uklog, idet han mente, at den forpligtede Dryander stærkere over for Köller-politikken blinde tilhængere, end landråden sikkert selv havde ønsket.

At Dryander imidlertid virkelig havde været Becherers lærenemme elev og ikke været absolut modstander af Köller-politikken, fortæller et strengt fortroligt brev til politforvaltningen i Haderslev (Haderslev rådstuearkiv

acta 42 II b). Landråden søger heri at finde frem til en skarpere kurs imod danske foreninger. Politimester og borgmester dr. Gustav Schindelhauer, der i 1914 blev genvalgt til borgmester med danskernes stemmer, ikke fordi det danske borgerskab nærde nogen særlig forkærlighed for ham, men for at undgå embedsmandspartiets kandidat, afslører i svaret, at han heller ikke stod fremmed over for voldsmetoder, men dog ikke ville sige god for at anvende direkte spionage i kampen mod danskhedens voksende styrke.

De to aktstykker fortjener at blive fremdraget som et godt bevis på, at selv om regeringspræsident von Köller allerede i 1901 havde måttet forlade Sønderjylland som en slagen mand, hvis politik var slået uigenkaldelig fejl; så faldt hans skygge dog stadig ind over landsdelen.

Landråd Dryanders skrivelse lyder i dansk oversættelse:

„Det vil være mig kærkommen at få en udtalelse om, hvorvidt der bør gribes til forholdsregler og i så fald hvilke for at sætte en stopper for den skæbnesvangre danske forenings- og mødevirksomhed.

Bedømmelsen må være afhængig af, om det drejer sig om udlændinges medvirken i danske foreninger eller møder eller om forholdsregler, som vender sig imod forenings- og mødevirksomheden som sådan, altså også imod de deltagende prøjsiske statsborgere.

Med hensyn til behandlingen af udlændinge kan der blive spørgsmål om, hvorvidt deltagelsen i gymnastik-, sang- og foredragsforeninger o. s. v. som agitatorisk virksomhed bør undergives de samme forskrifter, der er gældende for de egentlige politiske foreninger og møder.

Med hensyn til foreninger og møder som sådanne kommer kun den nye rigsforeningslov på tale som retslig grundlag. De deri givne retningslinier må derfor omhyggeligt gennemprøves.

Deres svar udbedes senest den 25. ds.“

Borgmesterens svar, der er konciperet af ham selv, lyder ligeledes i dansk oversættelse

„Så længe loven om forenings- og forsamlingsretten gælder for alle rigs- og statsborgere, kan der efter vort skøn ikke gribes til særlige forholdsregler, som vil volde afbræk i denne ret. Sådanne forholdsregler kan altså højst rettes mod udlændinge, hvem loven ikke giver en sådan ret; men da politimyndighederne ikke har nogen kontrolret over for gymnastik-, sang- og foredragsforeninger, er det meget svært at kontrollere, om fødte danske er virksomme i sådanne foreninger. For at få dette oplyst, måtte der gennemføres et regulært spionagesystem, hvad der ikke er en kulturstat værdig. Når det imidlertid bliver myndighederne bekendt, at fødte danske er virksomme i de nævnte foreninger, er det efter vor mening helt retfærdigt og i statens interesse, at sådanne udlændinge konsekvent og hensynsløst bliver udvist. Det ville snart indgyde danskerne respekt for den prøjsiske stat. At alle ovenfor omtalte foreninger har en politisk baggrund behøver

ikke nogen nærmere begrundelse. De har til formål at skille den danske befolkning fra den tyske og at holde den kløft, som findes imellem de to befolkningsgrupper, åben og at uddybe den. De fødte danske er særligt egnede til arbejdet for at nå dette mål, og staten må derfor i sin egen og i sine loyale borgeres interesse træde op herimod.

Det eneste middel til at imødegå disse foreninger ser vi i oprettelsen af modorganisationer af lignende art, som kan overgå hines foranstaltninger, og som bør nyde særlig fremme fra statens, byernes, myndighedernes, patriotiske mænds såvel som fra foreningers side.“

Borgmesterens stilling til udvisningerne er klar, han finder dem fuldt ud retfærdige. Hvilken sorg og nød en sådan politik ville føre ind over Haderslevs danske hjem, vil vi kunne forstå lidt af, når vi husker på, at omkring 10 % af byens indbyggere var danske statsborgere (jfr. Sdj. M. 1957, side 80). Skrivelsen viser også, hvor lidt den gode borgmester havde nemmet af sønderjysk sejhed og kampmod i de syv år, der var forløbet, siden han valgtes til borgmester i Haderslev. Han har ikke fattet, at tryk avler modtryk, og at de dansksindede sønderjyder kæmpede imod tilvandrede præstiske embedsmænds regimente for at værne deres nedarvede ret til at blive boende i den landsdel, hvor deres slægt havde levet i generationer før dem.

Sønderborger eller Sønderborgenser?

Dansk sprognævn, der er oprettet i 1955 og er et rådgivende organ, som på videnskabelig grundlag skal give myndighederne og offentligheden råd og vejledning i sproglige spørgsmål, har udsendt sin årsberetning for 1956/57. Beretningen er navnlig interessant, fordi den indeholder en fortegnelse over den gængse betegnelse for indbyggerne i de enkelte danske købstæder. Navnelisten er udarbejdet dels af den sparsomme litteratur om emnet, dels af udtalelser indhentet fra købstædernes borgmesterkontorer.

De afledninger, som bruges ved dannelsen af indbyggernavne for købstæderne, er inddelt i to grupper, nemlig hjemlige, der omfatter endelserne -ing, -er og -bo, samt de latinske -aner (-ianer), -enser og -it.

Af de fire fra Sønderjylland opførte indbyggernavne vil de tre sikkert blive anerkendt af enhver indfødt sønderjyde: haderslever, tøndring, der forøvrigt er det eneste på -ing, og åbenråer, medens næppe nogen vil bruge det fjerde sønderborgenser, selv om det er analogt med fåborgenser, nyborgenser o. s. v. Jeg tror, alle sønderjyder og også mange nordfra tilflyttede bruger formen sønderborger (syneborer), ligesom vi kalder en mand fra Flensborg en flensborger.

Det er derfor beklageligt, at den latinske form sønderborgenser, der måske er kommet til Sønderjylland med genforeningen, skal afløse en form, som er af hjemlig afledning og, selv om den i det gamle land ikke findes i forbindelser med stednavneendelsen borg, dog er almindelig i en lang række navne, som københavner, frederiksunder, holbækker o. s. v. Den burde i alt fald have været optaget i navnelisten som en sideordnet form, ligesom ved en række købinger, som ringkøbingenser eller ringkøbinger m. fl. Selv om man fra videnskabelig side måske vil hævde, at sønderborger kun anvendes lokalt eller er en dialektform, om man vil, skulle det vel ikke være nogen hindring for at medtage den.

Fra sønderjysk side må vi ganske naturligt holde fast ved den hjemlige form sønderborger.

Til slut kun et par eksempler på, hvor og af hvem formen sønderborger er brugt, eksempler som jeg har fundet frem til ved tilfældig bladren i nogle bøger:

Laurids Skau: Peter Hiort Lorenzen. Kbh. 1865, s. 126: Sønderborgerne valgte

Bertha Hahn: Minder fra Sønderborg og Als 1850–1870. Kbh. 1913, s. 79: Vi forjagne sønderborgere

A. Søchting og K. E. Larsen: Håndværk og industri i Sønderborg amt. Sønderborg 1924, s. 93: Gamle sønderborgere

H. P. Hanssen: Et tilbageblik I. Kbh. 1931, s. 55: Sønderborgerne skildrede . . .

Det må være tilstrækkeligt med disse eksempler, men de kan sikkert uden større vanskelighed suppleres med flere, og lad mig samtidig bemærke, at jeg ved nævnte tilfældige gennemgang ikke en eneste gang stødte på formen sønderborgenser.

Olav Christensen.

Støt de sønderjydske Indsamlinger

**Lolland-Falsters
Folketidende**
Stiftets største Blad
Nykøbing F.

Læs
Dannevirke
Sønderjyllands ældste Blad

Aksel Michelsen
Kul- og Træhandl
Tønder Telefon 21111

Svend Kirchheiner
aut. Installatør
Vesterg 7 . Tønder . Tlf. 22045

Støt vore annoncører

<p>Graasten Bank A/S Kontortid 9—12 & 2—4 Lørdag 9—1 GRAASTEN</p>	<p>Sønderjydske Tæppefabrik A. R. KJÆRBY A/S HØJER *</p>	<p>Hæslev Gymnasium Kostskole for Dreng Eksamenret til Møllemskole-, Real- og Studentereksamen. Alle Oplysninger ved Hen- vendelse til <i>Peter Kæstel</i> Rektor, Hæslev</p>
<p>Snoghøj Gymnastik- højskole Fredericia. 3 Maaneders Sommerskole. 5 Vinterskole. Skoleplan sendes. Jørgine Abildgaard.</p>	<p>HEJMDAL Landsdelens Blad</p>	<p>Brede Sogns Spare- og Laanekasse Bredebro tlf. 41341 ✱ Stiftet den 1. maj 1875</p>
<p>VALLEKILDE Folkehøjskole Henv. til <i>Jørgen Jessen</i>, Vallekilde</p>	<p>Restaurant Grænsen C. Heiselberg Krusaa</p>	
	<p><i>A. Nielsen & Co. A/S.</i> Nykøbing Falster</p>	
<p>Sønderjyllands Kreditforening Haderslev</p>	<p>Vestkysten <i>Syd- og Vestjyllands største Dagblad</i></p> <p>AKTIESELSKABET NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER KØBENHAVN F.</p>	
<p>Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn</p>	<p>Aktieselskabet C. I. Christensens Papirhandel ESBJERG</p>	
<p>Graasten Andelsslagteri</p>	<p>GRAM Brødrene Gram A/S KØLEANLÆG Vojens</p>	
<p>Paul Thomsen Krusaa Kolonial, Spirituosa, Køkken- udstyr, Trikotage, Herreekvipering</p>	<p>A-S FAXE KALKBRUD Frederiksholms Kanal 16 Telefon Central 9123 JORDBRUGSKALK 97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte</p>	
<p>Bogtryk . Bogbind Th. Laursens Bogtrykkeri Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 21550</p>	<p>Pindstrup Mosebrug SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK Telefon Pindstrup 13 og 18</p>	